

2022

**Ετήσια
Επιθεώρηση
Ινστιτούτου
Ερευνών ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ**

Επιθεώρηση
ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Τεύχος 8, 2022

ΕΤΗΣΙΑ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Ιστορίας, Κοινωνίας και Πολιτικής

Γράφουν

Κώστας Γουλιάμος
Κωνσταντίνος Στυλιανού
Σταυρούλα Μιχαήλ
Μενελαος Μενελάου
Νίκος Τριμικλινιώτης
Άντης Ζήσιμος
Μαριλένα Τριμιθιώτη
Ρίτα Παναούρα
Χρύσω Ηρακλέους και Αιμίλιος Μιχαήλ
Νίκος Μούδουρος

Εκδοτική Επιμέλεια
Ινστιτούτο Ερευνών ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ

2022

Επιμέλεια:

Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθείας

Σχεδιασμός:

Ινστιτούτο Ερευνών Προμηθείας

Εκτύπωση:

Print XPress

Έκδοση Ινστιτούτου Ερευνών Προμηθείας

ISSN 2421-7700

© Copyright

Εκδόσεις Ινστιτούτου Ερευνών ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ

2022

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Καθηγητής Κώστας Γουλιάμος

*(Πρώην Πρύτανης Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου,
Τακτικό Μέλος της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών)*

Από την κουλτούρα κρίσης στην κουλτούρα φόβου 7

Κωνσταντίνος Στυλιανού

(Υποψήφιος Διδάκτορας Πολιτικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κύπρου)

**Η πανδημία, η παγκόσμια οικονομική κρίση
και η εσωτερική λογική του κεφαλαίου 15**

Σταυρούλα Μιχαήλ

(Υποψήφια Διδάκτορας Αρχιτεκτονικής)

**Ετεροτοπική Πανδημία (;) Ο χώρος ως κριτικό εργαλείο
στην ανάλυση σύγχρονων φαινομένων 39**

Μενέλαος Μενελάου

(Διπλωμάτης, Πρόεδρος Δ.Σ. Ινστιτούτου Ερευνών Προμηθείας)

**Η πανδημία του COVID-19 και ο αντίκτυπός της στις σύγχρονες
διεθνείς σχέσεις σε μια περίοδο οξυμένων ανταγωνισμών
και γεωπολιτικής κρίσης 61**

Νίκος Τριμικλινιώτης

*(Καθηγητής Κοινωνιολογίας και Επικεφαλής
του Κέντρου για Θεμελιώδη Δικαιώματα, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας)*

**Ο πολλαπλασιασμός των καθεστώτων εξαίρεσης την εποχή της
πανδημικής κρίσης:
Το προσφυγικό, η μετανάστευση και η αριστερά 81**

Άντης Ζήσιμος

(Διδάκτορας Χημείας, Μέλος Διοικητικού Συμβουλίου Ινστ. Ερευνών ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ)

Το περιβαλλοντικό ζήτημα και η πανδημία 117

Μαριλένα Τριμιθιώτη

(Χημικός Msc PHD, Επαγγελματίας Υγείας- Εργαστηριακός Επιστήμονας)

**Οι συνέπειες της πανδημίας covid-19 στην πρόσβαση
στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και στις Υπηρεσίες Υγείας
και Φροντίδας 137**

Ρίτα Παναούρα

(Καθηγήτρια Μαθηματικής Εκπαίδευσης, Frederick University)

Η «ψηφιακή» εκπαίδευση στη «μετα-πανδημίας» περίοδο 151

Χρύσω Ηρακλέους¹, Αιμίλιος Μιχαήλ²

(Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια¹, Επίκουρος Καθηγητής²

Τμήμα Αρχιτεκτονικής, Πανεπιστήμιο Κύπρου)

**Ποιότητα εσωτερικού αέρα στα εκπαιδευτικά κτίρια:
η σημασία της στην περίοδο της πανδημίας Covid-19 171**

Νίκος Μούδουρος

(Λέκτορας στο Τμήμα Τουρκικών Σπουδών Πανεπιστημίου Κύπρου,

Μέλος Διοικητικού Συμβουλίου Ινστ. Ερευνών ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ)

**Η Τουρκία την εποχή της πανδημίας:
Κρίση, εργασιακό καθεστώς και η «απρόσκοπτη παραγωγή» 203**

**Διαδικτυακή παραπληροφόρηση στην Ευρώπη:
μια μελέτη σχετικά με τα δεοντολογικά πρότυπα 224**

**Καταδικάζουμε τη συνενοχή στον παράνομο
αποκλεισμό της Κούβας 226**

Σημ.: Το περιεχόμενο των κειμένων της παρούσας έκδοσης αποτελεί προσωπική άποψη
έκαστου συγγραφέα και δεν δεσμεύει καθ' οιονδήποτε τρόπο το Ινστιτούτο.

Η Τουρκία την εποχή της πανδημίας: Κρίση, εργασιακό καθεστώς και η «απρόσκοπτη παραγωγή»

Εισαγωγή: Μια πανδημία των ανακατατάξεων και της φτώχειας

Ξαφνικά η ανθρωπότητα βρέθηκε σε ένα διαφορετικό κόσμο: Άδειοι δρόμοι, κλειστά καταστήματα, ασυνήθιστα καθαροί ουρανοί, αλλά και τεράστιες απώλειες ανθρώπινων ζωών. Οι πρώτες ειδήσεις για την οικονομία ήταν αρνητικές για ολόκληρο τον πλανήτη. Η πανδημία Covid-19 προκάλεσε ίσως την βαθύτερη και πιο άμεση οικονομική ύφεση στην ιστορία του καπιταλισμού. Εκφράστηκε σε πιο πυκνό χρονικό διάστημα, ακόμα και σε σύγκριση με την κρίση του 2008 ή και την Μεγάλη Ύφεση του 1929 (Roubini, 2020).

Η πανδημία Covid-19 μπορεί να εμφανίστηκε ως μια υγειονομική κρίση, ωστόσο πολύ σύντομα επεκτάθηκε σε μια τεράστια οικονομική και κοινωνική κρίση. Είχε δραστικές επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή, στις διαδικασίες παραγωγής, αναπαραγωγής και κατανάλωσης τόσο σε τοπικό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτές οι εξελίξεις παρουσίασαν όλες τις αποτυχίες του καπιταλισμού μέσα από ένα μεγεθυντικό φακό (Stevano, et al., 2021). Παράλληλα επέβαλαν ένα έντονο κύμα αβεβαιότητας στις κοινωνίες, το οποίο άγγιξε ολοκληρωτικά υπαρξιακές διαστάσεις, καθώς και διαστάσεις που σχετίζονταν με την ευρύτερη σταθερότητα και την οικονομική ανάπτυξη (Gökay, 2021, σ. 154).

Υπό αυτή την έννοια η πανδημία επανάφερε ακόμα πιο έντονα και άμεσα τη δυναμική της εμβάθυνσης των κοινωνικών και ταξικών αντιθέσεων σε παγκόσμιο επίπεδο. Καθόλου τυχαία στην έκθεση του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ που συζητήθηκε το καλοκαίρι του 2020, υπογραμμίζεται ότι η ανθρωπότητα βρέθηκε σε ένα υπαρξιακό σταυροδρόμι που περιλαμβάνει την πανδημία, μια βαθιά οικονομική ύφεση, μια καταστροφική κλιματική αλλαγή και μια ακραία ανισότητα. Σε αυτό το πλαίσιο η νόσος Covid-19 περιγράφηκε ως η «πανδημία της φτώχειας» (Alston, 2020, σ. 9).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, η παγκόσμια οικονομία το 2020 κατέγραψε ποσοστό συρρίκνωσης 4.3% και θεωρήθηκε η μεγαλύτερη ύφεση από την εποχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (World Bank, 2021, σ. 1). Πέραν από τις τραγικές απώλειες ανθρώπινων ζώων, η Παγκόσμια Τράπεζα εκτίμησε ότι το 2020, περίπου 124 εκατομμύρια άνθρωποι οδηγήθηκαν στην ακραία φτώχεια, ενώ οι άνθρωποι με ημερήσιο εισόδημα που δεν ξεπερνούσε τα 5.5 δολάρια, έφτασαν τα 210 εκατομμύρια (World Bank, 2021, σ. 1). Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (International Labour Organization – ILO) υπογράμμισε ότι το 2020 χάθηκαν 255 εκατομμύρια θέσεις πλήρους απασχόλησης, απώλεια που είναι τέσσερις φορές μεγαλύτερη από εκείνη που καταγράφηκε στην κρίση του 2008 (ILO, 2021a, σ. 1). Σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία η παγκόσμια ανεργία έφτασε στο 6,5% καταγράφοντας αύξηση 1,1% από το 2019 και προσθέτοντας ακόμα 33 εκατομμύρια ανθρώπους στον κατάλογο των ανέργων (ILO, 2021a, σ. 9). Η απώλεια θέσεων εργασίας και η ανεργία, είχαν άμεσες επιπτώσεις και στα μερίσματα εισοδημάτων της εργασίας. Το 2020 τα εισοδήματα της εργασίας (*labour incomes*) μειώθηκαν κατά 8,3%, ποσοστό που αντιστοιχεί σε περίπου 3,7 δισεκατομμύρια δολάρια και αποτελεί το 4,4% του παγκόσμιου ΑΕΠ (ILO, 2021a, σ. 2). Από το 2019 μέχρι το 2020 πάνω από 31 εκατομμύρια άνθρωποι οδηγήθηκαν στην κατηγορία των φτωχών εργαζόμενων (ILO, 2021b), δηλαδή των ανθρώπων που εργάζονται αλλά ο μισθός δεν τους επιτρέπει να έχουν μια αξιοπρεπή ζωή, εγκλωβίζοντας τους στα όρια της φτώχειας. Το 2020,

δηλαδή το έτος με τα πιο έντονα στοιχεία της πανδημίας, συνολικά 630 εκατομμύρια άνθρωποι ανήκαν στην κατηγορία των φτωχών εργαζόμενων (ILO, 2020, σσ. 36-37). Παράλληλα στις αρχές του 2020, για πρώτη φορά μετά από 20 χρόνια, καταγράφηκε δραστική αύξηση της παιδικής εργασίας με τον συνολικό αριθμό παιδιών-εργατών να φτάνει τα 160 εκατομμύρια παιδιά (*Euronews Türkiye*, 2021).

Οι προαναφερθείσες δραματικές κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις είχαν ως άμεσο αντίκτυπο την επικράτηση της αβεβαιότητας, η οποία άγγιζε την καθημερινή ζωή των ανθρώπων προκαλώντας ερωτηματικά για το άμεσο μέλλον (Buğra, et al., 2020, σ. 140). Η πανδημία Covid-19, αλλά και η διαχείριση της από πολλές κυβερνήσεις, αμφισβήτησαν την καθημερινότητα των ανθρώπων, άλλαξαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο μεγάλα τμήματα των κοινωνιών ένιωθαν έστω και ένα σχετικό βαθμό ασφάλειας. Επέδρασαν αρνητικά στις σχέσεις εμπιστοσύνης και αλληλεγγύης, ενώ την ίδια στιγμή έθεσαν ερωτηματικά ακόμα και για ζητήματα ελευθεριών που πριν την πανδημία θεωρούνταν δεδομένα (Gülseven, 2021, σ. 45).

Στο γεωπολιτικό επίπεδο επίσης καταγράφηκαν νέες αναζητήσεις, με έντονο ανταγωνιστικό περιεχόμενο (Gülseven, 2021, σ. 46). Τα προβλήματα που δημιούργησε η πανδημία στην παγκόσμια αλυσίδα εφοδιασμού και διακίνησης του εμπορίου, ουσιαστικά έθεσαν ερωτηματικά στην παγκόσμια αρχιτεκτονική της παραγωγής και του εμπορίου. Αυτά με τη σειρά τους προκάλεσαν νέες αναζητήσεις πολλών αναπτυσσόμενων και αναπτυσσόμενων χωρών ιδιαίτερα σε σχέση με την στρατηγική θέση της Κίνας αναφορικά με την κυκλοφορία του παγκόσμιου εμπορίου. Για παράδειγμα οι ΗΠΑ ανέλαβαν πρωτοβουλίες μετακίνησης επενδύσεων τους από την Κίνα προς χώρες όπως οι Ταϊβάν, Ινδία, Βιετνάμ (Taştekin, 2020). Η Άγκυρα από την αρχή της πανδημίας εκτίμησε ότι θα μπορούσε να αξιοποιήσει αυτή την συγκυρία, να εκμεταλλευτεί την γεωστρατηγική της θέση και να αναδειχθεί ως ένας εναλλακτικός χώρος στη διασφάλιση της διακίνησης του εμπορίου, της παραγωγής και των επενδύσεων (Öngel, 2021).

Στο πρώτο του διάγγελμα μετά την πανδημία, ο Έρντογαν σημείωσε χαρακτηριστικά ότι: «Αυτή τη στιγμή δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τι αποτέλεσμα θα έχει για την ανθρωπότητα η περίοδος που ζούμε. Είναι πολύ δύσκολο να μαντέψουμε σε ποιο μέλλον θα εξελιχθεί ο σημερινός κόσμος... Ωστόσο είναι ξεκάθαρο ότι τίποτε δεν μπορεί να συνεχίσει να ισχύει όπως παλιά. Εισερχόμαστε σε μια περίοδο ριζικών πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών σε παγκόσμια κλίμακα. Είναι προϋπόθεση για την Τουρκία να πάρει μια πλεονεκτική θέση σε αυτή τη φωτογραφία» (TCCB, 2020a).

Σε αυτές τις συνθήκες της ακραίας αβεβαιότητας και του έντονου ανταγωνισμού, καθοριστικό ρόλο απέκτησε η οντολογική ασφάλεια, η οποία τελικά έτυχε εκμετάλλευσης από πολλές πολιτικές ελίτ για την προώθηση αυταρχικών μέτρων και πολιτικών προσανατολισμών (Gülseven, 2021, σ. 42). Έτσι η αγωνία που κατέβαλε μεγάλα τμήματα των κοινωνιών λειτούργησε και ως βάση αναπαραγωγής μιας πολεμικής ρητορικής εκ μέρους πολλών πολιτικών και οικονομικών ελίτ ανά τον κόσμο.

Έρντογαν και πανδημία: Οι τροχοί να συνεχίσουν να γυρίζουν...

Η πανδημία χτύπησε την Τουρκία σε μια ιδιαίτερα δύσκολη συγκυρία εξαιτίας της προηγούμενης περιόδου οικονομικής αποσταθεροποίησης και έντονων στοιχείων κρίσης. Μέχρι και τα μέσα του 2018, η χώρα κατέγραφε υψηλά ποσοστά ανεργίας και ένα αυξανόμενο έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών. Η πιστωτική επέκταση που έγινε το 2017 πριν από το δημοψήφισμα προκάλεσε εντατικοποίηση του εύθραυστου της οικονομίας, ενώ οι γεωπολιτικές εντάσεις της περιόδου αύξησαν την φυγή ξένων κεφαλαίων με αποτέλεσμα η κυβέρνηση να αδυνατεί να συγκρατήσει την υποτίμηση της τουρκικής λίρας έναντι των ξένων νομισμάτων. Μέχρι και τους πρώτους οκτώ μήνες του 2018 η τουρκική λίρα έχασε το 40% της αξίας της έναντι του δολαρίου. Από τα τέλη του 2018 μέχρι και τα μέσα του 2019, η οικονομία της Τουρκίας συρρικνώθηκε (Öngel, 2021).

Παράλληλα όμως η πανδημία μετατράπηκε άμεσα και σε μια βάση δημιουργίας ανυπερβλήτων προβλημάτων για τους μισθωτούς εργαζομένους στην Τουρκία, αφού η κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση είχε ήδη πληγεί την προηγούμενη περίοδο της οικονομικής αποσταθεροποίησης (Meçik & Aytun, 2020, σ. 6). Ήδη το 2019 το ποσοστό διευρυμένης ανεργίας στην Τουρκία έφτασε στο 25% (Öngel, 2021). Τον ίδιο χρόνο οι φτωχοί εργαζόμενοι υπολογίστηκαν σε 3,999 εκατομμύρια, καταγράφοντας αύξηση της τάξης του 15% από το 2017. Έτσι το 2019, το ποσοστό των φτωχών εργαζομένων στην Τουρκία στο σύνολο των εργαζομένων έφτασε στο 14,4% (DİSK/Genel-İş, 2021, σ. 6).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας της Τουρκίας (TÜİK) για το 2018, Το πλουσιότερο 40% του πληθυσμού στη χώρα κατείχε το 68,5% του συνολικού εθνικού εισοδήματος, ενώ το φτωχότερο 40% του πληθυσμού κατείχε μόλις το 16,7% του εθνικού εισοδήματος. Από τις χώρες – μέλη Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), η Τουρκία ήταν στην τρίτη χειρότερη θέση από πλευράς κατανομής του εισοδήματος (Akyüz, 2020). Η επιδείνωση της ανισότητας στα εισοδήματα επιβεβαιώθηκε και από τα στοιχεία της Eurostat. Συγκεκριμένα για το 2019 το πιο εύπορο 20% του πληθυσμού της Τουρκίας είχε κέρδη 8,3 φορές μεγαλύτερα από το φτωχότερο 20% (DİSK/Genel-İş, 2021, σ. 3).

Σύμφωνα με στοιχεία της TÜİK (2017), το 2017 το ποσοστό των νοικοκυριών που ζούσαν κάτω από το όριο της φτώχειας ήταν 20,1%. Όμως σε ό,τι αφορά νοικοκυριά με δύο ενήλικες και τρία ή περισσότερα παιδιά, το ποσοστό που ζούσε κάτω από το όριο της φτώχειας αυξανόταν σε 47,3%. Επιπρόσθετα η Παγκόσμια Τράπεζα αναφέρει ότι το ποσοστό της φτώχειας στην Τουρκία αυξήθηκε από 8,5% που ήταν το 2018 σε 10,2% το 2019. Ο συνολικός αριθμός των ανθρώπων που ζούσαν κάτω από το όριο της φτώχειας το 2019, σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία αυξήθηκε κατά 1,5 εκατομμύριο σε ένα χρόνο φτάνοντας τα 8,4 εκατομμύρια το 2019 (World Bank, 2021, σ. 42).

Στην βάση των συνεπειών που άφησε πίσω της η προηγούμενη περίοδος της κρίσης, η κυβέρνηση της Τουρκίας επιδίωξε να αντιμετωπίσει το ξέσπασμα της πανδημίας μέσα από ένα συνδυασμό αλληλένδετων ιδεολογικοπολιτικών αξόνων με αντίστοιχες οικονομικές επιλογές. Δύο από τους κύριους άξονες ήταν οι εξής: Ο πρώτος ήταν η επιβολή ενός ιδεολογικού πλαισίου «πολέμου», η επιτυχής έκβαση του οποίου απαιτούσε την στράτευση όλων των πολιτών στην στήριξη της κρατικής πολιτικής. Μέσα από αυτό τον άξονα η κυβέρνηση καλλιεργούσε την ανάγκη προστασίας της χώρας ενάντια σε μια «παγκόσμια απειλή» και καλούσε σε «εθνική ενότητα» (Gülseven, 2021, σ. 52). Μάλιστα η καλλιέργεια ενός πολεμικού κλίματος με αφορμή την πανδημία, συνδυαζόταν με την φορτική υπενθύμιση των προηγούμενων οικονομικών «επιθέσεων» που δέχτηκε η χώρα και συνεπώς κατασκευαζόταν ευκολότερα το πλαίσιο της «εθνικής στράτευσης» της κοινωνίας. Ο Έρντογαν περιέγραψε την συνταγή αντιμετώπισης της πανδημίας ως εξής: «Η χώρα μας όπως και ολόκληρος ο κόσμος, είναι αντιμέτωπη με μια απειλή που ίσως δεν εμφανίστηκε ξανά στην παγκόσμια ιστορία... Ως χώρα και ως έθνος καταφέραμε να αντιμετωπίσουμε όλες τις επιθέσεις που δεχτήκαμε μέχρι σήμερα ενισχύοντας την ενότητα και την αλληλεγγύη μας. Με τον ίδιο τρόπο θα αντιμετωπίσουμε και την απειλή του κορωνοϊού» (TCCB, 2020b).

Ο δεύτερος άξονας, αλληλένδετος με τον πρώτο, ήταν η ανάδειξη της ανάγκης για απρόσκοπτη συνέχιση της παραγωγής, ούτως ώστε να αντιμετωπιστεί όχι μόνο η δύσκολη οικονομική συγκυρία της πανδημίας αλλά επιπλέον η Τουρκία να καταφέρει να ξεπεράσει εντελώς τις συνέπειες που άφησε πίσω της η αποσταθεροποίηση του 2018. Στην πρώτη του ολοκληρωμένη τοποθέτηση για την αντιμετώπιση της πανδημίας, ο Έρντογαν ανέφερε τα εξής: «Εκτός από το ότι η καθημερινή ζωή θα σταματήσει εξαιτίας της εθελοντικής ή υποχρεωτικής καραντίνας, η διαδικασία αυτή θα έχει σοβαρές οικονομικές συνέπειες. Ως Τουρκία είμαστε υποχρεωμένοι να εμποδίσουμε την επέκταση της πανδημίας, αλλά και να κρατήσουμε ζωντανή την παραγωγή, το εμπόριο και την εργοδότηση. Είμαστε

σε μια περίοδο που δεν μπορούμε να χάσουμε τον έλεγχο στην οικονομία, αφού η χώρα μας μόλις άρχισε να ξαναβρίσκει τον δρόμο της μετά τις επιθέσεις που βιώσαμε τον Αύγουστο του 2018» (TCCB, 2020a).

Η «υποχρέωση της Τουρκίας», όπως περιγράφηκε από τον Έρντογαν, για να εμποδιστεί από την μια η πανδημία, αλλά από την άλλη να κρατηθεί ζωντανή η παραγωγή, το εμπόριο και η εργοδότηση, κωδικοποιήθηκε στην γενική στρατηγική που ο ίδιος την ονόμασε ως «οι τροχοί να συνεχίσουν να γυρίζουν». Η συγκεκριμένη πολιτική τοποθέτηση έγινε στις 30 Μαρτίου 2020 και ήταν ιδιαίτερα χαρακτηριστική των προτεραιοτήτων που έθεσε η Άγκυρα στις συνθήκες που δημιουργούσε η πανδημία: «Η μεγαλύτερη μας ευαισθησία είναι να διασφαλίσουμε την συνέχιση των προϊόντων βασικών αναγκών, αλλά και των εξαγωγών μέσα από την αδιάκοπη παραγωγή. Η Τουρκία είναι μια χώρα που κάτω από οποιουδήποτε όρους και προϋποθέσεις είναι αναγκασμένη να συνεχίσει την παραγωγή και να διασφαλίσει ότι οι τροχοί θα συνεχίσουν να γυρίζουν» (TCCB, 2020c).

Το συνθηματικό «οι τροχοί να συνεχίσουν να γυρίζουν», αποτέλεσε τελικά το επίκεντρο ενός προσανατολισμού που επιδίωξε να σταθεροποιήσει το μοντέλο συσσώρευσης σε συνθήκες μιας νέας παγκόσμιας κρίσης. Αυτή η επιμονή της κυβέρνησης ήταν ουσιαστικά μια συνέχεια προηγούμενων της επιλογών για αναβολή των επιπτώσεων της γενικότερης κρίσης αναπαραγωγής της κοινωνίας. Όπως και σε προηγούμενες συγκυρίες ιδιαίτερα μετά το 2013, έτσι και στην περίοδο της πανδημίας η κυβέρνηση Έρντογαν προσανατολίστηκε περισσότερο σε πολιτικές αναστολής της κρίσης από την αδυναμία σταθεροποίησης του μοντέλου συσσώρευσης, μέσα από την προώθηση των κλάδων έντασης εργασίας και την επέκταση της δανειοδότησης (Ercan & Oğuz, 2020, σ. 106).

Καθόλου τυχαία, η ανάγκη «προστασίας της απασχόλησης» που μαρτυρούσε η κυβέρνηση της Τουρκίας κατανοήθηκε ως ένα βασικό

αποτέλεσμα της αδιάκοπης παραγωγής και υποστηρίχθηκε από βασικούς επιχειρηματικούς κύκλους της χώρας (Gülseven, 2021, σ. 52). Ο ίδιος ο Έρντογαν μάλιστα δεν έκρυψε το γεγονός ότι μια κύρια αποστολή των μέτρων που υιοθέτησε η κυβέρνηση είχαν ως στόχο να διευκολύνουν τους βιομήχανους και τις εξαγωγικές υποδομές της χώρας να συνεχίσουν την παραγωγική διαδικασία (TCCB, 2020d). Ο επικεφαλής του επιχειρηματικού ομίλου Zorlu, αξιολόγησε την πανδημία ως μια πλατφόρμα παγκόσμιων αλλαγών στις οποίες η Τουρκία θα έπρεπε να κατακτήσει το ενδιαφέρον των νέων αλυσίδων εφοδιασμού που θα δημιουργούνται. Στο ίδιο πλαίσιο ο πρόεδρος της ένωσης εξαγωγέων μηχανημάτων (MAİB), εκτίμησε ότι με την πανδημία θα εντατικοποιηθεί η τάση αλλαγής της ρότας της αλυσίδας της μεταποιητικής βιομηχανίας, κάτι που θα έπρεπε να ευνοήσει την Τουρκία (Öngel, 2021).

Σύμφωνα με κύκλους του τουρκικού κεφαλαίου, μια βασική προϋπόθεση για την επιτυχή κατάληξη της πολιτικής απρόσκοπτης παραγωγής σε συνθήκες πανδημίας ήταν η διασφάλιση της συνέχισης κύριων χαρακτηριστικών του καθεστώτος εργασίας. Η μόνιμη ευελιξία στην αγορά εργασίας και η διασφάλιση της εξ' αποστάσεως εργασίας ακόμα και μετά την πανδημία ήταν μερικά από τα αιτήματα οργανωμένων κύκλων εργοδοτών (Karadeniz, 2020). Το ίδιο ίσχυσε και με την προώθηση της φθηνής εργατικής δύναμης. Το Εμπορικό Επιμελητήριο Κωνσταντινούπολης (ITO) ετοίμασε έκθεση προς ξένους επενδυτές με στόχο την προσέλκυση τους για αγορά ακινήτων στην Κωνσταντινούπολη. Μεταξύ των βασικών επιχειρημάτων ήταν η φθηνή εργατική δύναμη ιδιαίτερα στη μεταποιητική βιομηχανία. Συγκεκριμένα σύμφωνα με ITO στη μεταποιητική βιομηχανία το ωριαίο εργατικό κόστος είναι 5,6 δολάρια ενώ στη Γερμανία είναι 47,2 (T24, 2020).

Σε πρακτικό επίπεδο η επιμονή της κυβέρνησης για απρόσκοπτη συνέχιση της παραγωγικής διαδικασίας εκφράστηκε μέσα από την αποφυγή εφαρμογής ενός συνολικού κλεισίματος της οικονομίας τουλάχιστον για το μεγαλύτερο μέρος του 2020. Στην αρχική

φάση της πανδημίας εφαρμόστηκε απαγόρευση κυκλοφορίας τα σαββατοκύριακα, καθώς και απαγόρευση μετακίνησης μεταξύ 30 μεγάλων νομών με ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά κρουσμάτων. Ουσιαστικά η κυβέρνηση προχώρησε σε συστάσεις προς τους πολίτες για να εφαρμόσουν οι ίδιοι ένα είδος «εθελοντικής καραντίνας». Με διαφημιστικές εκστρατείες του τύπου «Τουρκία μείνε σπίτι», υπογραμμίζοταν εμμέσως ότι ο κάθε πολίτης ατομικά θα έπρεπε να εφαρμόσει το δικό του καθεστώς απομόνωσης (Sarıöz-Gökten, 2021).

Ανάμεσα στα πρώτα μέτρα που εφάρμοσε η κυβέρνηση μετά την κήρυξη του κορωνοϊού σε πανδημία ήταν σε πρώτη φάση το κλείσιμο υποστατικών που σχετίζονταν με την νυχτερινή ψυχαγωγία, την πώληση αλκοόλ, ενώ σε δεύτερη φάση έκλεισαν εστιατόρια, κουρεία, κομμωτήρια και εμπορικά κέντρα (Kurtulmuş, et al., 2020, σ. 344). Συνολικά έκλεισαν περίπου 270 χιλιάδες υποστατικά και η κυκλοφορία απαγορεύτηκε μόνο για τον πληθυσμό με ηλικία άνω των 65 ετών και κάτω των 20 ετών (Öktem, 2021, σ. 3). Όμως σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα και παρά την καραντίνα στις συγκεκριμένες ηλικίες, το Υπουργείο Εσωτερικών διευκρίνισε ότι εξαιρούνταν οι νεαροί εργαζόμενοι ηλικίας 18-20, τόσο στο δημόσιο τομέα, όσο και σε εγγεγραμμένες εργασίες του ιδιωτικού τομέα (Sarıöz-Gökten, 2021). Με αυτό τον τρόπο, η κυβέρνηση κατάφερε να κρατήσει ενεργό το μεγαλύτερο τμήμα της εργατικής δύναμης (Gurses, et al., 2021).

Στις 18 Μαρτίου 2020 ο Έρντογαν ανακοίνωσε το πρώτο πακέτο μέτρων αντιμετώπισης της πανδημίας με την επωνυμία «ασπίδα οικονομικής σταθερότητας». Ήταν ένα σύνολο μέτρων οικονομικής πολιτικής ύψους 100 δισεκατομμυρίων τουρκικών λιρών (περίπου 12 δις. δολάρια) (TCCB, 2020a). Συμπεριέλαβε αναστολές καταβολής φορολογιών, επιχορηγήσεις για την ενίσχυση της εσωτερικής κατανάλωσης, μείωση του φόρου προστιθέμενης αξίας σε κάποια προϊόντα, καθώς και αναστολές πληρωμών σε ταμεία κοινωνικής ασφάλισης και ασφάλισης υγείας (Gülseven, 2021, σσ. 52-53).

Επομένως το βασικό μέρος των μέτρων προσανατολίστηκε στις επιχειρήσεις μεγάλου και μικρομεσαίου μεγέθους, ενώ την ίδια στιγμή τα έξοδα της κυβέρνησης κρατήθηκαν στο 1% του ΑΕΠ, ποσοστό ιδιαίτερα μικρό σε σχέση με το μέγεθος της οικονομίας της χώρας (Gökay, 2021, σ. 153).

Παράλληλα από τα μέσα Μαρτίου 2020 θεσπίστηκε η παραχώρηση εφάπαξ ποσού 1000 Τ.Λ σε νοικοκυριά που δικαιούνταν κοινωνική βοήθεια (Öktem, 2021, σ. 4), ενώ στις 30 Μαρτίου ο Έρντογαν ανακοίνωσε την έναρξη κρατικής φιланθρωπικής εκστρατείας με το σύνθημα «Είμαστε αυτάρκεις» (*Biz bize yeteriz Türkiyem*), με στόχο την παραχώρηση χρηματικών ποσών σε τμήματα του πληθυσμού που έχασαν τα εισοδήματά τους (TCCB, 2020c).

Το δεύτερο πακέτο στήριξης της οικονομίας κατατέθηκε στην Εθνοσυνέλευση στις 14 Απριλίου 2020 και περιλάμβανε την επέκταση μέτρων όπως η απαγόρευση των απολύσεων σε συνδυασμό με την θέσπιση της υποχρεωτικής άδειας άνευ απολαβών. Με αυτό τον τρόπο η κυβέρνηση ολοκλήρωσε τις βασικές πολιτικές σε σχέση με την εργασία, πάνω σε δύο άξονες: την καταβολή αποζημιώσεων εργασίας σύντομης διάρκειας (το 60% του μισθού) και την απαγόρευση των απολύσεων με την άδεια άνευ απολαβών (μηνιαίο επίδομα 1.170 Τ.Λ) (Öktem, 2021, σ. 5).

Όμως το κόστος για την προστασία της απασχόλησης, ως την σημαντικότερη πτυχή της συνέχισης της παραγωγής, μεταφερόταν στο κράτος και στους εργαζόμενους. Η συναίνεση των εργοδοτών επιτεύχθηκε αφού η εκδίωξη εργαζομένων με τη μορφή της απλήρωτης άδειας, προνοούσε την καταβολή ημερήσιου επιδόματος, το οποίο όμως αποκόπηκε από τα ανεργιακό ταμείο (Kurtulmuş, et al., 2020, σ. 346).

Μέχρι και τα τέλη Μαΐου 2020 πάνω από 270 χιλιάδες επιχειρήσεις που συνέχιζαν κανονικά την λειτουργία τους, αιτήθηκαν από το κράτος αποζημιώσεις εργασίας σύντομης διάρκειας. Αφορούσε σε περίπου

2,7 εκατομμύρια εργαζομένους (Kurtulmuş, et al., 2020, σ. 346). Την ίδια περίοδο εμπορικά κέντρα, κουρεία-κομμωτήρια επανάρχισαν κανονικά την λειτουργία τους, ενώ από τον Ιούνιο του 2020 άνοιξαν ξανά εστιατόρια, οργανωμένες παραλίες, πάρκα, παιδοκομικοί σταθμοί και αποκαταστάθηκαν όλες οι εσωτερικές συγκοινωνίες (Sarıöz-Gökten, 2021). Παράλληλα, ο Οργανισμός Κοινωνικής Ασφάλισης εξέδωσε οδηγία με την οποία ξεκαθάριζε ότι ο Covid-19 δεν θα μπορούσε να ενταχθεί στις κατηγορίες της «επαγγελματικής ασθένειας» ή του «εργατικού ατυχήματος». Με την συγκεκριμένη ρύθμιση αποκλείστηκε το ενδεχόμενο διεκδίκησης αποζημιώσεων από εργαζόμενους που αρρώστησαν από την πανδημία εξαιτίας της συνέχισης της εργασίας τους σε συνθήκες έκθεσης στον Covid-19 (Sarıöz-Gökten, 2021). Το μέτρο αυτό δεν ήταν τυχαίο αφού η έκθεση των μισθωτών εργαζομένων στην πανδημία εξαιτίας της πολιτικής συνέχισης της παραγωγής, όντως δημιουργούσε επιπλέον δυναμικές εργατικών αντιδράσεων. Χαρακτηριστικά, από τον Σεπτέμβριο του 2020 το Ιατρικό Επιμελητήριο Άγκυρας είχε προειδοποιήσει ότι το 70% των κρουσμάτων Covid-19 στην πρωτεύουσα αφορούσε σε εργάτες και εργάτριες εργοστασίων, καθώς και εργαζομένους σε δημόσιους οργανισμούς (İzci, 2020).

Η πολιτική θέση για να «συνεχίσουν οι τροχοί να γυρίζουν» ουσιαστικά οδήγησε στην απουσία οποιουδήποτε ξεκάθਾਰου διαχωρισμού μεταξύ «ουσιαστικών τομέων» της οικονομίας και «μη ουσιαστικών», κάτι που έπραξαν άλλες κυβερνήσεις. Σχεδόν από την αρχή της πανδημίας στην Τουρκία, κλάδοι της παραγωγής πέραν της βιομηχανίας τροφίμων και ιατρικών ειδών συνέχισαν να λειτουργούν κανονικά, ενισχύοντας τους υγειονομικούς κινδύνους για ένα μεγάλο μέρος των μισθωτών εργαζομένων (Odman, 2021). Αυτή ήταν μια δυναμική εξέλιξη αφού στην πορεία της πανδημίας η κυβέρνηση Έρντογαν διεύρυνε όσο το δυνατό περισσότερο το φάσμα των τομέων της οικονομίας που επιστρατεύθηκαν στην υπόθεση της συνέχισης της παραγωγής (World Bank, 2021, σ. II). Τομείς όπως ο κατασκευαστικός, τα ορυχεία, η βιομηχανία σιδήρου, η βιομηχανία κλωστοϋφαντουργίας – ρουχισμού (textile), η βιομηχανία

ηλεκτρικών ειδών, η επιπλοποιία και το εξαγωγικό εμπόριο – δηλαδή τομείς που συνδέθηκαν περισσότερο με την σταθεροποίηση του μοντέλου συσσώρευσης και όχι με την ικανοποίηση βασικών κοινωνικών αναγκών – συνέχισαν να λειτουργούν (Taştekin, 2020). Στις περισσότερες περιπτώσεις μάλιστα η λειτουργία τους ήταν αποτέλεσμα κυβερνητικής παρέμβασης διαμέσου ειδικών διαταγμάτων και αδειών προς τους εργοδότες (Kurtulmuş, et al., 2020, σ. 342).

Σύμφωνα με στοιχεία της DiSK για την Οργανωμένη Βιομηχανική Περιοχή Gaziantep, η συντριπτική πλειοψηφία των 150 χιλιάδων εργατών συνέχιζε την παραγωγή από την πρώτη στιγμή της πανδημίας. Οι περισσότερες επιχειρήσεις της περιοχής διασφάλιζαν εύκολα εξαιρέσεις από τις απαγορεύσεις με διατάγματα από τους τοπικούς κυβερνήτες. Μάλιστα το επίκεντρο της παραγωγής δεν είχε σχέση με τις βασικές κοινωνικές ανάγκες σε περίοδο πανδημίας, αφού αφορούσε σε επεξεργασία ξυλείας και επιπλοποιία, συσκευασία κάρβουνου, υποδηματοποιία και ρουχισμό (Taştekin, 2020).

Η διεύθυνση του εργοστασίου Dardanel αποφάσισε να απομονώσει εντός των εγκαταστάσεων του όσους εργάτες είχαν διαπιστωθεί θετικοί στον Covid-19 και επικαλέστηκε τις πρόνοιες του κανονισμού του νομαρχιακού συμβουλίου δημόσιας υγείας. Οι εργάτες εγκαταστάθηκαν πλήρως απομονωμένοι σε φοιτητικές εστίες της περιοχής και οργανώθηκε η μεταφορά τους από και προς το εργοστάσιο, χωρίς να επιτρέπεται η επιστροφή τους στο σπίτι (El Yazmaları, 2020a). Παρόμοιο περιστατικό καταγράφηκε και στο εργοτάξιο της εργοληπτικής εταιρείας Limak στην περιοχή Artvin. Μετά την εμφάνιση 100 θετικών κρουσμάτων από τους 2000 εργαζομένους, η εταιρεία εφάρμοσε γενική καραντίνα εντός εργοταξίου και με αυτό τον τρόπο για τις επόμενες 105 μέρες οι εργασίες συνεχίστηκαν απρόσκοπτα. Ο εγκλεισμός των εργατών ήταν αποτέλεσμα παρόμοιας απόφασης του εν λόγω νομαρχιακού συμβουλίου δημόσιας υγείας (El Yazmaları, 2020a). Η διεύθυνση του εργοστασίου Sarkuysan (μεταλλουργεία) επίσης αποφάσισε την

συνέχιση της παραγωγής μετά την εμφάνιση θετικών κρουσμάτων εργατών και κατάφερε μάλιστα να καταστείλει τις κινητοποιήσεις διαμαρτυρίας μέσα από διάταγμα της νομαρχίας Kocaeli (Kurtulmuş, et al., 2020, σ. 354).

Μια σημαντική πτυχή της πολιτικής «οι τροχοί να γυρίζουν» με στόχο την σταθεροποίηση του μοντέλου συσσώρευσης σε συνθήκες κρίσης, είναι και τα μέτρα αύξησης του ελέγχου και της πειθάρχησης της εργασίας. Για παράδειγμα οι οργάνωση των επιχειρηματικών στον τομέα της βιομηχανίας σιδήρου (MESS) προώθησε την ιδέα για το «ηλεκτρονικό κολλάρο» ως η «τεχνολογία του μέλλοντος» που θα προστάτευε τους εργαζόμενους και την παραγωγική διαδικασία. Πρόκειται για ένα ηλεκτρονικό κολλάρο που θα έπρεπε να φέρουν στο λαιμό τους οι εργάτες και οι εργάτριες στις γραμμές παραγωγής των εργοστασίων και το οποίο θα «προειδοποιούσε» σε περιπτώσεις που δεν τηρούνταν οι αποστάσεις που επέβαλλε η πανδημία. Με αυτό τον τρόπο οι διευθύνσεις των εργοστασίων μπορούσαν να ελέγχουν και να παρακολουθούν πιο εύκολα την διαδικασία της παραγωγής. Μάλιστα στα τέλη του 2020 παρατηρήθηκε η χρήση της συγκεκριμένης τεχνολογίας σε κάποια εργοστάσια (Sarıöz-Gökten, 2021).

Ένα άλλο επίσης χαρακτηριστικό παράδειγμα της τάσης αύξησης του ελέγχου και της πειθάρχησης της εργασίας στις συνθήκες κρίσης της πανδημίας, ήταν η έναρξη εργασιών υλοποίησης των «απομονωμένων βάσεων παραγωγής» από τον Ανεξάρτητο Σύνδεσμο Βιομηχάνων και Επιχειρηματικών (MÜSİAD). Η συγκεκριμένη γνωστή και ως οργάνωση του ισλαμικού κεφαλαίου της Τουρκίας, επανάφερε μια παλιότερη της πρόταση, στο επίκεντρο της οποίας ήταν η επιδίωξη για την διασφάλιση μιας αδιάκοπης παραγωγής είτε σε συνθήκες πανδημίας, είτε σε συνθήκες άλλων φυσικών καταστροφών. Η ανανεωμένη πρόταση δημοσιοποιήθηκε τον Μάιο του 2020. Προνοούσε μεταξύ άλλων τη δημιουργία ενός τύπου οργανωμένης βιομηχανικής περιοχής που θα φιλοξενούσε πάνω από 1000 οικογένειες εργατών και θα μπορούσε να εφαρμόζει

καραντίνα χωρίς να επιβάλλεται διακοπή της παραγωγής των εργοστασίων (MÜSİAD, 2020). Πρόκειται για ένα κλειστό χώρο εργασίας, μέσα στον οποίο θα απομονωθούν οι εργάτες και θα λειτουργεί ως ένας εκσυγχρονισμένος τύπος «στρατοπέδου εργασίας». Με αυτό τον τρόπο, η πανδημία και η διαχείριση της από την κυβέρνηση Έρντογαν επανάφερε την αμφισβήτηση του σχετικού διαχωρισμού μεταξύ του ιδιωτικού χώρου/κατοικίας του εργαζόμενου και του χώρου εργασίας/παραγωγής (El Yazmaları, 2020a).

Η διεύρυνση των πιστωτικών καναλιών ήταν ένας άλλος βασικός άξονας της πολιτικής στήριξης της οικονομίας από το ΑΚΡ. Η λεγόμενη «χρηματοπιστωτική συμπερίληψη», η οποία αποτέλεσε βασικό άξονα της οικονομικής πολιτικής του ΑΚΡ από την αρχή της διακυβέρνησης του, συνέχισε να προωθείται ως λύση και στις αρνητικές συνθήκες που δημιούργησε η πανδημία. Το επίκεντρο της εν λόγω πολιτικής ήταν ο τραπεζικός τομέας μέσα από την ενθάρρυνση επέκτασης της δανειοδότησης καθ' όλη τη διάρκεια του 2020. Έτσι, η πολιτική προστασίας – συνέχισης της παραγωγής συμπληρώθηκε με την λεγόμενη «κοινωνική πολιτική με άλλα μέσα» (*social policy by other means*), η οποία στηρίχθηκε στις αναβολές καταβολής δόσεων δανείων, στην παραχώρηση επιδοτούμενων δανείων ιδιαίτερα από τις κρατικές τράπεζες. Σύμφωνα μάλιστα με τα στοιχεία του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, η Τουρκία ήταν ανάμεσα στις χώρες με τις μικρότερες κρατικές χορηγίες για την αντιμετώπιση της πανδημίας (Yücel, 2021), ενώ προς την αντίθετη κατεύθυνση ήταν τα μέτρα στήριξης της ρευστότητας και της δραματικής επέκτασης της δανειοδότησης που έφτασαν το 13% του ΑΕΠ (Öktem, 2021, σ. 5). Αυτές οι πολιτικές οδήγησαν σε μια από τις μεγαλύτερες δανειοδοτικές διευρύνσεις ανά το παγκόσμιο το 2020 και μεταφράστηκαν σε μελλοντικές υποχρεώσεις στις επόμενες τουρκικές κυβερνήσεις (World Bank, 2021, σ. Ι). Την ίδια στιγμή οδήγησαν και σε μια νέα φάση υπερχρέωσης των νοικοκυριών. Για παράδειγμα, μόνο τον Απρίλιο του 2020 περίπου ένα εκατομμύριο άνθρωποι πήραν δάνειο, από τους οποίους οι 920 χιλιάδες ήταν πρόσωπα που για πρώτη φορά απευθύνονταν στις τράπεζες για

καταναλωτικά δάνεια (Sarıöz-Gökten, 2021). Μέχρι και τον Ιούνιο του 2021, τα προσωπικά δάνεια προς τις τράπεζες και το ΤΟΚΙ έφτασαν στα 965,9 δις Τ.Λ, από τα οποία τα 172,3 δις είναι χρέη πιστωτικών καρτών (Evrensel, 2021).

Επιπτώσεις στην εργατική τάξη της Τουρκίας

Είναι γεγονός ότι οι βασικές πολιτικές κατευθύνσεις της κυβέρνησης Έρντογαν στην διάρκεια της πανδημίας οδήγησαν σε σχετική οικονομική ανάκαμψη, μάλιστα αρκετά βελτιωμένη σε σχέση με πολλές χώρες των G-20. Το ΑΕΠ της Τουρκίας για το 2020 κατέγραψε μεγέθυνση της τάξης του 1.8% (World Bank, 2021, σ. Ι). Η τάση μεγέθυνσης της οικονομίας συνεχίστηκε και στο πρώτο τρίμηνο του 2021 με ποσοστό 7%, το μεγαλύτερο ανάμεσα στις χώρες – μέλη του ΟΟΣΑ (Yeni Şafak, 2021). Ο κυριότερος άξονας της σχετικής αυτής ανάκαμψης ήταν η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής (Öngel, 2021). Από τον Ιούνιο του 2020 μέχρι και τον Μάη 2021, η βιομηχανική παραγωγή κατέγραψε σταθερή αύξηση. Συγκεκριμένα τον Μάη του 2021 η ετήσια αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής έφτασε στο 40,7% (TÜİK, 2021).

Όμως είναι επίσης γεγονός ότι η συγκεκριμένη τάση μεγέθυνσης της οικονομίας δεν οδήγησε σε βελτίωση της κατάστασης των μισθωτών εργαζομένων, ούτε και σε μείωση των επιπέδων φτώχειας. Πρόκειται κυρίως για μια μεγέθυνση που βασίστηκε στην αύξηση καταναλωτικών δανείων και εξόδων, χωρίς δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας ή και γενικές τάσεις αύξησης της εργοδότησης (BirGün, 2021). Για παράδειγμα σύμφωνα με τα στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας της Τουρκίας, το πρώτο τρίμηνο του 2021 τα έσοδα των επιχειρήσεων κατέγραψαν αύξηση 3.9% σε σύγκριση με την ίδια περίοδο του 2020, ενώ το μέρισμα των εργαζομένων μειώθηκε κατά 3,5% σε σύγκριση με το πρώτο τρίμηνο του 2020 (DİSK-AR, 2021a). Προς την ίδια κατεύθυνση κινήθηκαν και τα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, τα οποία υπογράμμισαν ότι στις συνθήκες της πανδημίας το 2020, ακόμα 1,6 εκατομμύρια άνθρωποι στην Τουρκία οδηγήθηκαν

στην φτώχεια, καταγράφοντας αύξηση στο ποσοστό φτώχειας από 10.2% που ήταν το 2019 σε 12.2% το 2020 (World Bank, 2021, σ. 43).

Μια επίσης δραματική εξέλιξη ήταν και η αύξηση της απώλειας θέσεων πλήρους απασχόλησης σε όλη τη διάρκεια της πανδημίας. Από τις αρχές του 2020, μέχρι και τον Ιούνιο του 2021 στην Τουρκία χάθηκαν συνολικά 3.613 εκατομμύρια θέσεις πλήρους απασχόλησης, αριθμός που αντιστοιχεί σε ποσοστό 13.2% (DiSK-AR, 2021b). Η Παγκόσμια Τράπεζα υπογραμμίζει ότι η απώλεια θέσεων εργασίας επηρέασε καθοριστικά τα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού της χώρας. Υπολογίστηκε ότι το 60% της απώλειας θέσεων εργασίας αφορούσε στο 40% των φτωχότερων στρωμάτων του πληθυσμού. Αντίθετα το μεγαλύτερο μέρος των ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων διατήρησε τις θέσεις εργασίας, ενώ ένα τμήμα του κατάφερε να αυξήσει και τα κέρδη του (World Bank, 2021, σ. 43). Σύμφωνα με τα στοιχεία της DiSK, μέχρι και τον Ιούλιο του 2021 η διευρυμένη ανεργία στην Τουρκία έφτασε στο 23.6%, ποσοστό που αντιστοιχεί σε 8,4 εκατομμύρια άνεργους (DiSK-AR, 2021c).

Όπως γίνεται κατανοητό από τα προαναφερθέντα στοιχεία, η πανδημία Covid-19, αλλά και η διαχείριση των επιπτώσεων της από την κυβέρνηση δεν είχαν τις ίδιες ακριβώς συνέπειες σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και τάξεις της Τουρκίας. Η πανδημία όντως δεν επέλεξε να πλήξει συγκεκριμένες κοινωνικές τάξεις, ωστόσο είναι αδύνατο να ισχυριστεί κάποιος ότι τα αρνητικά αποτελέσματά της ήταν ακριβώς τα ίδια σε πλούσιους και φτωχούς. Ο βασικός προσανατολισμός της κυβέρνησης Έρντογαν για συνέχιση της παραγωγής, διαμόρφωσε ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο το μεγαλύτερο τμήμα των εργαζομένων εξαναγκάστηκε να συνεχίσει την εργασία του και να εκτεθεί στην πανδημία. Ο «εθελοντικός» χαρακτήρας της καραντίνας, δημιούργησε βάσεις νέων διακρίσεων σε σχέση με το ποια μέρη της κοινωνίας μπορούσαν όντως να περιοριστούν είτε χωρίς να εργάζονται, είτε με εργασία από το σπίτι (Kurtulmuş, et al., 2020, σ. 354). Από την αρχή της πανδημίας μόνο

το 24% της συνολικής εργατικής δύναμης της χώρας μπορούσε να εργαστεί από το σπίτι (Meçik & Aytun, 2020, σ. 3).

Υπό το βάρος των προαναφερθέντων συνεπειών τελικά η πανδημία μετατράπηκε σταδιακά σε μια πανδημία των μισθωτών εργαζομένων. Ελεύθεροι επαγγελματίες, αυτοεργοδοτούμενοι, εργαζόμενοι σε άτυπες εργασίες, εργάτες και εργάτριες στα εργοστάσια και στα μικροκαταστήματα, δεν είχαν την ευκαιρία «αυτοπεριορισμού και προστασίας», αφού κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε απώλεια ή μείωση των εισοδημάτων τους (El Yazmaları, 2020b). Με αυτό τον τρόπο, το σύνθημα «Τουρκία μείνε σπίτι» ουσιαστικά παρέπεμπε σε μια κατάσταση στην οποία η ολοκληρωτική προστασία από την πανδημία ήταν ένα επιπλέον ταξικό προνόμιο. Χαρακτηριστικά, το 2020 καταγράφηκαν 741 θάνατοι εργατών και εργατριών από τον Covid-19, δηλαδή ποσοστό 31% από το σύνολο των εργατιών ατυχημάτων του έτους. Την περίοδο από τον Μάρτιο του 2020 μέχρι και τον Μάρτιο του 2021, καταγράφηκαν 861 θάνατοι εργατών και εργατριών από τον Covid-19 (İSİG, 2021). Στο ίδιο χρονικό διάστημα ακόμα 391 εργαζόμενοι στον τομέα της υγείας έχασαν την ζωή τους από την πανδημία (DİSK, 2021).

Η εξέλιξη της πανδημίας σε συνδυασμό με την διαχείριση και τις επιλογές της κυβέρνησης για την αντιμετώπιση των οικονομικών συνεπειών στην Τουρκία, άφησαν πίσω τους ρήγματα σε σχέση με το ίδιο το πολιτικό σύστημα. Η κυβέρνηση Έρντογαν αντιμετώπιζε για κάποιο χρονικό διάστημα αρκετά προβλήματα, τα οποία μεγιστοποιήθηκαν. Η φθορά της εντατικοποιήθηκε και φαίνεται ότι στην περίοδο από τις αρχές του 2021 προκαλεί την απαξίωση ενός σημαντικού μέρους του εκλογικού πυρήνα του κυβερνητικού συνασπισμού. Ανεξαρτήτως της συγκεκριμένης πορείας και των τελικών της αποτελεσμάτων σε εκλογικό επίπεδο, είναι γεγονός ότι η εποχή της πανδημίας αφήνει πίσω της μια βαθύτερη αλλαγή κοινωνικών συσχετισμών σε ολόκληρη την Τουρκία, έχοντας ως επίκεντρο την αμφισβήτηση του μύθου περί της απόλυτης επικυριαρχίας του Έρντογαν.

Βιβλιογραφία και Πηγές

Akyüz, A., 2020. Gelir dağılımında korkutan uçurum. *Yeşil Gazete*, 5 Σεπτεμβρίου.

Alston, P., 2020. *The Parlous State of Poverty Eradication. Report of the Special Rapporteur on Extreme Poverty and Human Rights*, New York: United Nations Human Rights Council Report No. A/HRC/44/40.

Bir Gün, 2021. Hastalıklı büyüme, 1 Ιουνίου.

Buğra, A. et al., 2020. New Perspectives on Turkey roundtable on the COVID-19 pandemic: prospects for the international political economic order in the post-pandemic world. *New Perspectives on Turkey*, Issue 63, σσ. 138–167.

DİSK/Genel-İş, 2021. *COVID-19 döneminde gelir eşitsizliği ve yoksulluk raporu*, DİSK/Genel-İş.

DİSK, 2021. Çarklar dönüyor, işçiler ölüyor, 28 Απριλίου.

DİSK-AR, 2021a. İşçiler büyümeden pay alamadı!. *DİSK-AR Araştırma Bülteni*, 2 Ιουνίου.

DİSK-AR, 2021b. 3,6 milyon istihdam kaybı. *DİSK-AR Araştırma Bülteni*, 28 Αυγούστου.

DİSK-AR, 2021c. İşsizlik ve İstihdamın görünümü raporu. *DİSK-AR*, Σεπτέμβριος.

El Yazmaları, 2020a. Aslı Odman: Emeğin Yeni Kontrol Mekanizmaları, Çevre Katliamının Yeni Dönemine Dair de Bir İşaret Fişeğidir-1, 24 Σεπτεμβρίου.

El Yazmaları, 2020b. Aslı Odman: Emeğin Yeni Kontrol Mekanizmaları, Çevre Katliamının Yeni Dönemine Dair de Bir İşaret Fişeğidir-2, 24 Σεπτεμβρίου.

- Ercan, F. & Oğuz, Ş., 2020. Understanding the recent rise of authoritarianism in Turkey in terms of the structural contradictions of the process of capital accumulation. In: *Turkey's New State in the Making. Transformations in Legality, Economy and Coercion*. London: Zed Books, σσ. 97-117.
- Euronews Türkçe*, 2021. Çocuk işçilerin sayısı son 20 yılda ilk defa artışa geçti, 10 Ιουλίου.
- Evrensel*, 2021. Memleket işsizlik ve borç girdabında. *Evrensel*, 13 Ιουλίου.
- Gökay, B., 2021. *Turkey in the Global Economy. Neoliberalism, Global Shift and the Making of a Rising Power*. Newcastle: Agenda Publishing.
- Gülseven, E., 2021. Identity, Nationalism and the Response of Turkey to COVID-19 Pandemic. *Chinese Political Science Review*, Τόμ. 6, σσ. 40–62.
- Gurses, M., Balta, E. & Çelik, A. B., 2021. War and peace in the age of corona: an analysis of support for repressive state policies in divided societies. *Turkish Studies*, Online publication.
- ILO, 2020. *World Employment and Social Outlook. Trends 2020*, ILO.
- ILO, 2021a. *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh Edition*, ILO.
- ILO, 2021b. *COVID-19 recovery must be human-centred*, ILO.
- İSİG, 2021. İş Cinayetleri Raporu 2020. *İSİG Meclisi*, 13 Ιανουαρίου.
- İzci, İ., 2020. Ankara'da neler oluyor?. *Hürriyet*, 20 Σεπτεμβρίου.
- Karadeniz, Y., 2020. Sanayici 'esnek çalışma kalıcı olsun' istiyor. *Dünya Gazetesi*, 18 Δεκεμβρίου.

- Kurtulmuş, M., Dölek, L., Kaygısız, İ. & Koçak, H., 2020. Yuvarlak Masa: Türkiye’de Korona Virüs, Devlet ve Sınıflar. *Mülkiye Dergisi*, 44(2), σσ. 341-368.
- Meçik, O. & Aytun, U., 2020. COVID-19 döneminde eşitsizlikler: Çalışma içerikleri ve ücretler. *Emek Araştırma Dergisi*, 11(18), σσ. 1-26.
- MÜSİAD, 2020. MÜSİAD salgın sonrası üretim hamlesi için kolları sıvadı. *MÜSİAD*, 12 Μαΐου.
- Odman, A., 2021. Pandemide çalışmak zorunda olmak: İşçi sağlığı yoksa halk sağlığı da yok!. *İSİG Meclisi*, 16 Ιανουαρίου.
- Öktem, K., 2021. *Turkey’s Social Policy Response to Covid-19: Labor Market Reforms to Protect Employment*, Bremen: Universität Bremen.
- Öngel, S., 2021. Pandemi Döneminde Tercihler Ve Sınıfsal Gerçekler. *Mukavemet*, 15 Ιανουαρίου.
- Roubini, N., 2020. Coronavirus pandemic has delivered the fastest, deepest economic shock in history. *The Guardian*, 25 Μαρτίου.
- Sarıöz-Gökten, Y., 2021. Are we all in the same boat? Covid-19 and the working class in Turkey. In: *The Condition of the Working Class in Turkey. Labour under Neoliberal Authoritarianism*. London: Pluto Press, e-book.
- Stevano, S., Franz, T., Dafermos, Y. & Waeyenberge, E. V., 2021. COVID-19 and crises of capitalism: intensifying inequalities and global responses. *Canadian Journal of Development Studies*, 42(1-2), σσ. 1-17.
- T24, 2020. İTO’dan yabancılara rehber: İşçi maliyeti Türkiye’de 5,6, Almanya’da ise 47,2 dolar!, 27 Δεκεμβρίου.
- Taştekin, U., 2020. Vazgeçilmez sektörler kimin vazgeçilmezi?. *Textum*, 1 Ιουνίου.

TCCB, 2020a. Koronavirüsle Mücadele Eşgüdüm Toplantısı Öncesi Yaptıkları Konuşma, 18 Μαρτίου.

TCCB, 2020b. Ulusa Sesleniş Konuşması, 25 Μαρτίου.

TCCB, 2020c. Ulusa Sesleniş Konuşması, 30 Μαρτίου.

TCCB, 2020d. Ulusa Sesleniş Konuşması, 27 Μαρτίου.

TÜİK, 2017. *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması*, TÜİK.

TÜİK, 2021. Sanayi Üretim Endeksi.

World Bank, 2021. *Turkey Economic Monitor April 2021: Navigating the Waves*, Washigton: World Bank Group.

Yeni Şafak, 2021. Büyümede çift hane hayal değil: ikinci çeyrek hedefi yüzde 20, 2 Ιουνίου.

Yücel, O., 2021. Türkiye, dünyanın en büyük 50 ekonomisi içinde, milli gelirine oranla salgın döneminde halkına en fazla maddi destek veren 44. ülke durumunda. *Medyascope TV*, 20 Μαΐου.